

НІЧНИЦЯ ВЕЛИКА — *MYOTIS MYOTIS*

Номенклатура

Повна наукова назва виду: *Myotis myotis* (Borkhausen, 1797), інші поширені назви: немає. Інші українські назви: нічвид великий; нічниця сіра.

Ряд Кажани — Vespertilioniformes (syn. Chiroptera Blumenbach, 1779)

Родина Лиликові — Vespertilionidae Gray, 1821 [триба *Myotini* Tate, 1942]

Рід Нічниця — *Myotis* Kaup, 1829.

Таксономічна характеристика

Один з 60–65 сучасних видів роду *Myotis* (Стрелков 1981), один з 9 видів нічниць в фауні України (Загороднюк 1998a). Разом з попереднім видом (*Myotis blythii*) відноситься до номінального підроду (роду) *Myotis* s. str., який входить до триби *Myotini* (Абеленцев і Попов 1956; Павлинов 1987; Загороднюк 1998). Обидва наявні в фауні України види «великих нічниць» — *Myotis blythii* та *Myotis myotis* — є морфологічно близькими видами кажанів (Стрелков 1972; Arletta et al. 1991; Циба 1998), яких довгий час розглядали як двійників або взагалі не визнавали за окремі види (Огнев 1928 та ін.; див. також: Кузякін 1950; Абеленцев і Попов 1956). У більшості оглядів розглядається як один з найтиповіших видів спелеобіонтних кажанів західних теренів України (Абеленцев і Попов 1956; Кузякін 1965; Корнеєв 1965; Крижанівський і Смельянов 1985 тощо). Українські популяції провізорно відносять до номінативної форми *Myotis myotis* s. str. (Татаринів 1956).

Біологічна характеристика

Найбільший за розмірами тіла вид кажанів європейської фауни. Морфологічно подібний нічниці гостровухої, від якої відрізняється більшими розмірами тіла і черепа, відносно довшими вухами та передпліччям, напівредукованим середнім (другим малим) премолярюм, довжина якого становить до 1/3 величини першого (див.: Стрелков 1972; Venda & Horacek 1995; Циба 1998; Загороднюк 1998b). Подібно до нічниці гостровухої, *Myotis myotis* є типово печерним видом, що оселяється в різних типах природних (печери, гроти) та штучних (катакомби, штольні, погребі) підземних порожнин (Абеленцев і

Попов 1956; Покинъчерета 1997; Загороднюк та ін. 1997). В печерних угрупованнях кажанів Карпат і Поділля є домінантною групою (Крочко 1993; Загороднюк та ін. 1997; Покинъчерета 1997; Варгович 1998). Хоча вважається типово перелітним видом (Абеленцев та ін. 1968–1970), у більшості місцевостей утворює зимівельні скупчення. Влітку в печерах та інших підземних сховищах не зустрічається (Абеленцев і Попов 1956; Покинъчерета 1997; Загороднюк та ін. 1997). В порівнянні з *Myotis blythii* є більш холодостійким видом, оскільки на північ від Карпат на зимівлі в печерах реєструють в основному тільки цей вид (Варгович 1998; дані автора). Вилітають на полювання пізно і спершу прямують до води, яку п'ють в польоті (Абеленцев і Попов 1956). Полюють 20–30 хвилин на невеликій висоті (5–7 м) або з субстрату на різноманітних нічних комах, серед яких домінують лускокрилі (перший виліт) та великі жуки (другий виліт) (Крочко 1993). Для розмноження влаштовують сідала в теплих місцях, звичайно їх знаходили на горищах або в теплих гротах (Абеленцев і Попов 1956) і, подібно до гостровуких нічниць, закономірно утворюють щільні виводкові скупчення. Паруються з серпня і до кінця року; овуляція відбувається в кінці березня, молоді народжуються в кінці травня, у приплоді звичайно одне маля, яке за місяць досягає розмірів дорослих, однак живиться молоком матері до 45–50-денного віку (Абеленцев і Попов 1956).

Оцінка стану та чисельності популяцій

Через значну морфологічну схожість з *Myotis blythii* видова діагностика *M. myotis* в польових умовах ускладнена, і групу великих нічниць звичайно обліковують разом (Покинъчерета 1997; Загороднюк 1999). В межах української частини видового ареалу нічниця велика має високу чисельність, а на рівнинній частині Закарпаття є видом домінантом як в літніх, так і зимівельних угрупованнях кажанів (Абеленцев і Попов 1956). Особливо великою є чисельність виду на зимівлі в підкарпатських печерах, зокрема в печері Дружба (Покинъчерета 1997; Загороднюк та ін. 1997) та Буковинка (Варгович 1998), де зимують сотні особин цього виду. Чисельність виду в більш теплому Закарпатті на порядок вища за чисельність в зимівельних скупченнях Прикарпаття та Поділля. У кожному разі зимові обліки дають значно вищі результати від літніх, що дозволяє припустити наявність в Україні великої частки зимових мігрантів з центральної Європи. Вид є не тільки найчисленнішим, але й найпоширенішим в зимових скупченнях кажанів і реєструється в більшості підземних сідал Закарпаття (Крочко 1988), Прикарпаття і Поділля (Татаринів 1988; Полушина 1998; Варгович 1998). Загальна частка виду в колекційних зборах кажанів з території України втричі менша за суміжний *M. blythii* і становить 5,2 % (за: Загороднюк і Ткач 1996).

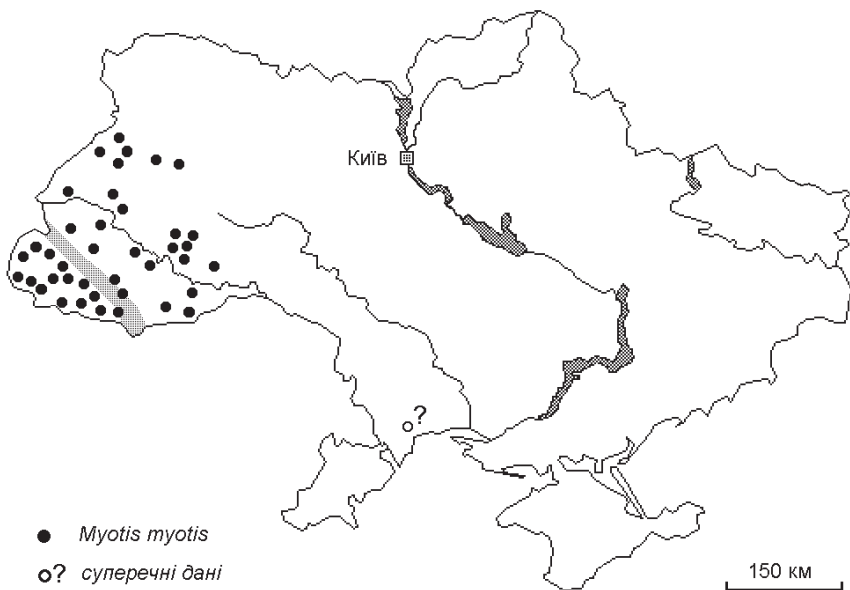

Рис. 3. Географічне поширення нічниці великої, *Myotis myotis* в Україні (за: Абеленцев і Попов 1956, з уточненнями). Для порівняння типу ареалу див. карту поширення вуханя австрійського (*Plecotus austriacus*).

Географічне поширення

Ареал нічниці гостровухої охоплює західну частину континенту, і в Україні вид поширений лише в західних областях (Абеленцев і Попов 1956; Варгович 1998): на Закарпатті, в Прикарпатті та на Поділлі. Північно-східна межа його ареалу проходить по межиріччю Дністра і Збруча (Абеленцев і Попов 1956). Вид однаково часто реєструють як на рівнині, так і в горах. Основна частина видового населення (насамперед, за даними зимових обліків) розміщена в Закарпатті, позаяк поширення в Прикарпатті та на Поділлі датовано одиничними спостереженнями нечисленних зимових груп (до 20–30 екз.). На всій українській частині ареалу (насамперед, в Закарпатті) вид утворює мішані поселення з морфологічно близьким *Myotis blythii*, що дозволяє вести тільки спільні обліки надвиду. Вказівки на поширення *M. myotis* в Причорномор'ї, зокрема біля Одеси (Абеленцев і Попов 1956), є суперечними і дотепер не підтвержені. Загалом ареал великої нічниці в Україні (рис. 3) подібний до ареалу нічниці довговухої (Покин'єв та ін. 1999) та вуханя австрійського (рис. 5).

Категорія охорони в Україні

Нічниця велика включена у додаток 2 до Бернської конвенції (Конвенція 1998). Охоронного статусу за «Червоною книгою України» (1994) та «Червоною книгою хребетних Європи» (RDBEV 1997) не має. Вид у польових умовах практично не відмінний від *Myotis blythii*, і для ефективної їх охорони (а, отже, охорони *Myotis* s. str. загалом) необхідно надати їх єдину охоронну категорію. Цю останню треба визначити як категорію низького ризику вимирання (LR) за критерієм «залежний від охорони» (conservation dependent: IUCN 1994). За діючою 5-бальною системою охоронних категорій вид охорони не потребує (Загороднюк та ін. 1997, 1998).

Зміни стану популяцій та фактори вразливості

За оцінками змін частки виду в зоологічних зібраннях вид знаходиться у відносно благополучному стані. Впродовж трьох сурозмірних періодів ХХ ст. його частка в колекціях постійно збільшувалась: 0 % на початку століття, 6,1 % в середині століття та 10,3 % в останню його третину (Загороднюк і Ткач 1996). Всі наявні прямі дані підтверджують підвищення загальної чисельності зимових скупчень *Myotis* s. str. у печерах Закарпаття (порівн.: Чижмарь і Довганич 1988 та Покиньючерда і Покиньючерда 1997) і Буковини (Варгович 1998), що, насамперед, я відношу до *Myotis myotis* s. str. Одним із найбільш загрозливих факторів є турбування кажанів на зимівлі та деградація печерних угруповань через їх освоєння людьми.

Утримання і розведення у неволі

Види групи великих нічниць — колоніальні тварини, утримання яких у умовах, подібних до природних, дуже складне. Тварини дуже вибагливі до високої вологості повітря (часто вкриті краплями водяного конденсату), обирають для сідал високі фрагменти склепінь, висять звичайно групами, що важко забезпечити у штучних умовах. Досвід роботи в штучних умовах з нічницями в Україні відсутній; спроби утримання тварин в неволі невідомі.

Заходи охорони і рекомендації щодо збереження

Одним з найдієвіших заходів охорони нічниці великої і всього підроду *Myotis* (s. str.) є заповідання підземних зимових сідал з встановленням «кажанопроникних» ґрат. Певний досвід заповідання зимовищ накопичений в Карпатському біосферному заповіднику, що призвело до суттєвого збільшення розміру зимових скупчень нічниць (Загороднюк та ін. 1997). За негативний досвід можна вважати печеру Кришталева, що є пам'яткою природи державного значення, однак використовується виключно для туристичних

потреб і наразі недоступна кажанам (обстеження 1999 р.). Отже, важливим заходом є регламентація усіх форм використання печер і гротів туристичними організаціями та спелеоклубами і встановлення необхідних вхідних ґрат, що наразі грубо порушується в усіх відомих мені випадках.

Прогалини у знаннях про вид в Україні

Як і для інших видів кажанів, першочерговим є моніторинг видового населення, для чого необхідно розробити загальнодержавну програму обліків печерних видів кажанів та систему ідентифікаційних польових ознак всіх видів. Наразі наявність виду і стан його чисельності контролюються тільки в Карпатському біосферному заповіднику, сучасні дані щодо інших регіонів фрагментарні і стосуються в основному печер Поділля і катакомб на околицях Львова. Необхідним є аналіз історичних змін чисельності виду, принаймні, чисельності зимівельних скупчень в межах української частини ареалу.

Цитована література

- Абеленцев В. І., Попов Б. М.* Ряд рукокрилі, або кажани — Chiroptera / Фауна України. Ссавці. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1, вип. 1. — С. 229–446.
- Абеленцев В. І., Колушев І. І., Крочко Ю. І., Татаринев К. А.* Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. Сообщ. 1 // Вестн. зоологии. — 1968, № 6. — С. 59–64. Сообщ. 2 // Вестн. зоологии. — 1969. — № 2. — С. 20–24. Сообщ. 3 // Вестн. зоологии. — 1970. — № 1. — С. 61–65.
- Варгович Р.* Зимівля кажанів в гіпсових печерах Буковини і Поділля // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 117–123. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І.* Систематичний огляд кажанів Східної Європи // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998a. — С. 32–48. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І.* Полівиди кажанів Східної Європи та їх діагностика // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998b. — С. 56–65. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І.* Польовий визначник кажанів, що зимують в печерах України. — Київ: Міжнародний Соломонів університет, 1999. — 35 с.
- Загороднюк І., Покинчерета В., Киселюк О., Довганич Я.* Теріофауна Карпатського біосферного заповідника. — Київ: Ін-т зоол. НАНУ, 1997. — 60 с. — (Додаток 5 до «Вестн. зоології»).
- Загороднюк І., Жила С., Покинчерета В.* Теріологічна школа-семинар «Ссавці у Червоній книзі» // Вестник зоологии. — 1998. — Том 32, № 5–6. — С. 149–150.
- Загороднюк І. В., Ткач В. В.* Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (Chiroptera) на території України // Доповіді НАН України. — 1996. — № 5. — С. 136–142.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік).* — Київ: Мінекобезпеки України, 1998. — 76 с.
- Корнєв О. П.* Визначник звірів УРСР. Видання друге. — Київ: Рад. школа, 1965. — 236 с.
- Крочко Ю. І.* Рукокрылье Карпатского заповедника и актуальные проблемы их сохранения // Probl. izucheniya i ohr. zapovedn. ekosistem (Тез. докл. научно-практ. конф., посвящ. 20-летию Карпатского зап.-ка). — Рахов, 1988. — С. 110–112.
- Крочко Ю. І.* Экологические аспекты зимней спячки рукокрылых Украинских Карпат // Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона (Мат-ли міжнар. конф.). — Ужгород, 1993. — С. 81–83.

- Крочко Ю. И.* Экологические аспекты питания рукокрылых Украинских Карпат // Млекопитающие Украины. — Киев: Наук. думка, 1993а. — С. 76–87.
- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г.* Класс млекопитающие // Топачевский В. А. (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 197–234.
- Кузякин А. П.* Летучие мыши. — Москва: Высш. шк., 1950. — 444 с.
- Мигулин О. О.* Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. — 426 с.
- Огнев С. И.* Звери Восточной Европы и Северной Азии. — Москва, Ленинград: Госиздат, 1928. — Том 1: Насекомоядные и летучие мыши. — 631 с.
- Павлинов И. Я., Россолимо О. Л.* Систематика млекопитающих СССР. — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 285 с. — (Сб. тр. Зоол. музея МГУ. Т. 25).
- Покинъчереда В. Ф.* Польовий визначник кажанів України. — Рахів: Вид-во Карп. біосф. зап-ка, 1997. — 24 с.
- Покинъчереда В. Ф.* Зимове населення кажанів підземних порожнин на території Карпатського біосферного заповідника // Міжнар. аспекти вивч. та охор. біорізноманіття Карпат: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. — Рахів, 1997а. — С. 148–153.
- Покинъчереда В., Довганич Я.* Кільцювання рукокрилих в Карпатському заповіднику // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 96–99. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Покинъчереда В., Загороднюк І., Постава Т. та ін.* Нічниця довговуха та кажан північний (*Mammalia*, *Chiroptera*) на заході України // Вестник зоологии. — 1999. — Том 33, № 6. — С. 115–120.
- Покинъчереда В. Ф., Покинъчереда В. В.* Видовий склад та чисельність рукокрилих на зимівлі в окремих підземних порожнинах Карпатського біосферного заповідника // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат: Мат-ли міжнародної наук.-практ. конф. — Рахів, 1997. — С. 154–157.
- Полушина Н.* Состояния популяций рукокрылых Западного Подолья // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 106–116. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Стрелков П. П.* Остроухие ночницы; распространение, географическая изменчивость, отличия от больших ночниц // *Acta Theriol.* — 1972. — Vol. 17, Fasc. 28. — P. 355–379.
- Стрелков П. П.* Отряд Chiroptera Blumenbach, 1779 — рукокрылые // Каталог млекопитающих СССР (плиоцен–современность) / Под ред. И. М. Громова, Г. И. Барановой. — Ленинград: Наука, 1981. — С. 31–53.
- Татаринов К. А.* Звірі західних областей України. Екологія, значення, охорона. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Татаринов К. А.* Новое местообитание рукокрылых в верховьях Прута // Рукокрылые (морфология, экология, эволюция, паразиты, охрана). — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 96–99.
- Флеров К. К.* О фауне млекопитающих Карадага (Крым) // Ежегодник Зоол. музея АН СССР. — Ленинград, 1929. — Том 30, вып. 3. — С. 371–404.
- Цыба А.* Диагностика видов-двойников больших ночниц // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 66–74. — (Праці Теріологічної школи, випуск 1).
- Червона книга України.* Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака. — Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. — 464 с.
- Чижмарь Ю. Ю., Довганич Я. Е.* Карстовые объекты Карпатского заповедника // Пробл. изучения и охраны заповедн. экосистем (Тез. докл. научно-практ. конф., посвящ. 20-летию Карпатского зап-ка). — Рахов, 1988. — С. 137–139.
- Arletaz R., Ruedi M., Hausser J.* Field morphological identifications of *Myotis myotis* and *Myotis blythi* (Chiroptera, Vespertilionidae): a multivariate approach // *Myotis*. — 1991. — Vol. 29. — P. 7–16.

Benda P., Horacek I. Biometrics of *Myotis myotis* and *Myotis blythi* // *Myotis*. — 1995. — Vol. 32–33. — P. 45–55.

IUCN Red List Categories prepared by IUCN species survival commission. — Gland: The World Conservation Union, 1994. — 21 p.

[*RDBEV*] *Red data book of European vertebrates*. — Strasbourg, 1997. — 154 p. — (Final draft for review: November 28, 1997).

I. Загороднюк